

ÇEVGÂN

cirler ve bu zincirlere yuvarlak, kapalı, madenî küçük çingiraklar ilâvesiyle meydana gelmiştir. Fındıktan daha küçük olan bu yuvarlakların içindeki serbest madenî çekirdek hafifçe hareket ettirildiğinde çevgânın sesini verir. Bu ses çevgânı aşağı, yukarı, sağa, sola sallamak suretiyle meydana gelen sarsıntılardan elde edilen farklı çingilti ve şingirtılardan ibarettir. Çevgân taşıyana çevgânî denir. Sarayda Enderûn-ı Hümâyûn iç ağalarının bazılarında çatalbaş, oldukça uzun çift dizi; kaptanpaşa iç oğlan çavuşunun tek kıvrıma başlı, kısa üç dizi; alay çavuşlarının çatalbaş, kısa tek dizi; vezir iç oğlan başçavuşu ile vezir iç oğlan çavuşlarının çatalbaş, kısa üç dizi çingiraklı çevgânları olurdu. Mehterhâneyi doğrudan ilgilendiren ise vezir iç oğlan başçavuşu ile çavuşlarının ellerinde bulundurdıkları çevgânlardır.

Bir vezir iç oğlan başçavuşu ikinci divanında, iştirak edeceği mehterhânenin kat adedi kadar çavuşla mehterhâne faslında yer alırdı. Klasik mehterhânenin son dönemleri olan XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde vezîriâzam, vezirler, devlet kâhyası ve yeniçeri ağasının dokuzar katlı mehterhâne çaldırma yetkisi vardı. Böyle bir mehterhânenin nevbet düzeni, vezir iç oğlan başçavuşunun, "Vakt-i sürûr u safâ mehterbaşı ağa hey hey" sözleriyle mehterhâneyi göreve çağırmasıyla başlardı. Fasil icra edilirken aralarda çavuşlar gümüş çevgânlarını sallayarak "ala hey" diye bağırırlardı. Müşir Ârif Mehmed Paşa'nın *Mecmûa-i Tesâvîr-i Osmâniyye* adlı eserinin Fransızca nüshasında, fasıl aralarında çavuşların çevgânlarını hareketlendirerek ilâhi okuduklarından bahsedilmektedir ki bu ifade bir tercüme hatasından kaynaklanmış ol-

malıdır ("ala hey" tabiri, tercümede "ilâhi" şeklini almıştır). Zira mehter icrasında ilâhi okunması âdeti yoktur.

II. Mahmud tarafından yeniçerilikle birlikte mehterhânenin lağvından (1826) sonra II. Meşrutîyet'in (1908) ilânını müteakip Ferik Ahmed Muhtar Paşa'nın müdürlüğü sırasında, Müze-i Askerî-i Osmânî bünyesinde yeniçeri mehterini temsil etmek amacıyla aslına uygun olarak Mehterhâne-i Hâkânî kuruldu (1914). Orduya yaygınlaştırılmayan yeni mehterhâne bu hüviyetiyle Türkiye Cumhuriyeti'ne intikal etti. 1935 yılında kapatıldıysa da 1952'de tekrar faaliyete geçirildi. Mehterhâne, halen Askerî Müze ve Kültür Sitesi Komutanlığı'na bağlı Mehterân Bölüğü adı altında bu geleneği yeni örneklerle destekleyerek sürdürmektedir. II. Meşrutîyet'ten sonra devam eden mehterhâne de çevgân sazı yerini almıştı.

Günümüzün çevgânı 110-115 cm. uzunluğunda ahşap ve sarı pirinçten yapılmıştır. Çevgânın alemleri ve çatalbaşı, iç içe geçmiş hilâller, bu hilâller üzerinde asılı küçük çan çingirakları ile dip tozu pirinç, değnek kısmı ise ahşaptır. Çatalbaşın iki tarafına asılmış biri beyaz, biri siyah iki küçük tuğcuk vardır. Eskiden siyaha boyanan ahşap kısım bugün sarı pirinç renginde verniklenmektedir. Uç tarafından çatalbaşa bağlanan hilâller orta kısımlarından değneğe çakılmıştır. Zincirli, kapalı yuvarlak çingirakların yerini küçük çan çingirakları almış olup zincir bulunmamaktadır. Mehter takımında çevgânîler, çevgânîbaşı idaresinde aynı zamanda birer hânende olarak yer alırlar.

XVII. yüzyıldan itibaren mehter müsisinin Avrupa'daki müzik faaliyetlerini etkilediği bilinmektedir. Mozart, Beethoven, Haydn, Gluck, Bizet gibi birçok bestekârın eserlerinde bu izlere rastlamak mümkündür. Bu ilgiye paralel olarak mehter müsikisi aletleri de Avrupa'da birçok askerî müzik takımında ve hatta orkestralarında yer almaya başlamıştır. Bu aletlerden biri de çevgândır. O dönemde Avrupa'da çevgânın sesine duyulan ilgi öylesine artmıştır ki Türk üslubunda bestelenen eserlerin piyanoda çalınması esnasında, mehterhâne efektinin daha uygun olabilmesi için, her bir parmak yerinin üstüne dikilmiş birer kapalı yuvarlak mini çevgân çingırağı bulunan eldivenler icat edilmiştir. Çevgân daha sonra bazı müzik takımlarından kaldırılmışsa da meselâ Hitler zamanında Al-

man piyade muzikasında daima bir düzum (ritm) unsuru olarak kullanılmıştır.

Hemen bütün Avrupa'da tanınan çevgân, şekli ve birtakım özellikleri de göz önünde bulundurularak bazı isimlerle anılmıştır. Danimarkalılar janitscharspil, İsveçliler Turkiskt klockspel, Polonyalılar ksiezyc Turecki, İngilizler crescent, Turkish crescent, jingling johnnie, Romanlar toiağ, Almanlar schellenbaum, Hollandalılar halve maan, Ruslar bunçuk, Fransızlar chapeau Chinois, pavillon Chinois, İtalyanlar ise capelle Chinese, padiglione Chinese adını vermişlerdir.

Batı bandolarına çok eskiden giren bu alet Osmanlılar'a, Tanzimat bando-larıyla ve Batı'da yapılan çok süslü ve değişik tipten tekrar dönmüştür. Fakat İtalyanca adından (capelloe Chinese = Çin şapkası) bozma kapelkinoz diye isimlendirilmiş, ay yıldızla süslü oluşundan dolayı eflâki temsil edercesine felek adı verilmiştir. Leylâ Hanım, *Saray Hatıraları* adlı eserinde harem muzika bando takımının bir icrasını anlatırken bu aletten "Japon şemsiyesi" olarak bahsetmektedir. Bu tür bir alet halen Askerî Müze Mehterhânesi'nde icrada yer almayarak sadece törenlerde kullanılmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Müşir Ârif Paşa, *Mecmûa-i Tesâvîr-i Osmâniyye*, İstanbul 1279, I, 12, 15-16; a.e.: *Les Anciens Costumes de l'Empire Ottoman*, Paris, ts., s. 43, 44-47; Ahmed Cevad, *Târîh-i Askerî-i Osmânî*, İstanbul 1299, s. 170-171; Mahmud Şevket Paşa, *Osmanlı Teşkilât ve Kuyâfet-i Askeriyyesi*, İstanbul 1325, I, 53, 88-89; Mahmut Ragıp Kösemihal [Gazimihal], *Türkiye-Avrupa Müsiki Münasebetleri*, İstanbul 1926, s. 26; a.mlf., *Türk Askerî Muzikaları Tarihî*, İstanbul 1955, s. 22, 24, 26, 34-36, 49, 52, 93, 261, 264; İhsan Ilgar, *Tarih Boyunca Türk Ordusu*, İstanbul 1957, s. 12; Haydar Sanal, *Mehter Müsikisi*, İstanbul 1964, s. 90-91; Henry George Farmer, "Onyedinci Yüzyılda Türk Çalgıları" (trc. M. İlhami Gökçen), *MM*, sy. 413 (1986), s. 21-22; sy. 414 (1986), s. 22; a.mlf. — F. Işıltan, "Tabl-hâne", *İA*, XI, 610; Karl Signell, "Mozart and The Mehter", *Turkish Music Quarterly*, 1/1, London 1988, s. 9-15.



HAYDAR SANAL

Çevgân ve çevgânbaşı



ÇEYİZ

Cehâz (cihâz) Arapça'da "yolcunun, gelinin ve sefere çıkacak ordunun ihtiyaç duyacağı eşya, gıda maddesi, silâh vb. malzemeler" anlamına gelir. Türkçe'ye cihâz şekliyle geçen kelime ayrıca çehiz ve çeyiz olarak yaygınlık kazanmış ve gelinin baba evinden götürdüğü elbise ve benzeri eşya için kullanılmıştır.

İslâm hukukunda koca evlilik sırasın-
da kendisiyle eşinin, bazı hukukçulara
göre ise sadece kendisinin sosyal ve iktisadî seviyesine uygun bir ev temin ve tefriş etmekle yükümlüdür. Bu yükümlülük, ilgili âyetten (el-Bakara 2/233) ve muhtelif hadislerden (meselâ bk. *Müsned*, V, 73; Dârimî, "Menâsik", 34; İbn Mâce, "Menâsik", 84; Ebû Dâvûd, "Menâsik", 56) anlaşıldığı üzere kocanın yüklendiği nafaka mükellefiyetinin bir gereğidir. Bu sebeple evlenme sırasında hukuken kadının koca evine eşya götürme, diğer bir ifadeyle çeyiz düzme mecburiyeti yoktur. İslâm ülkelerinde çeşitli şekillerde var olagelen çeyiz uygulaması dinî hükümlerin değil sosyal yapının bir ürünüdür. Kocanın verdiği veya vermeyi taahhüt ettiği mehir kadının mülkiyetine ait olup onun dilediği gibi harcama hak ve yetkisine sahip bulunduğu öz malı niteliği taşıdığından (bk. MEHİR) bundan çeyiz hazırlamaya mecbur değildir. Ancak İbn Âbidîn'e göre erkeğin kadına çeyiz hazırlaması şartıyla mehir miktarının üzerinde bir meblağ ödemesi, örf ve âdetin de böyle bir hazırlığı lüzumlu görmesi halinde kadının çeyiz hazırlaması gerekir. Eğer hazırlamazsa aldığı fazlalığı geri verir. Bu fazlalık mehirden ayrı olarak belirtilmemekle birlikte çeyiz hazırlanması maksadıyla verilmişse, bazı hukukçulara göre mehir için bir üst sınır bulunmadığından (en-Nisâ 4/20) ve ne miktar verilirse verilsin geçerli olduğundan bunun karşılığında çeyiz hazırlamak gerekmez. Diğer bazı hukukçulara göre ise bu durumda çeyiz hazırlama mecburiyeti vardır. Mâlikî fakihleri farklı bir yaklaşımla çeyizin kadının yükümlülüğünde olduğunu söylemektedirler. Ancak onlara göre hazırlanacak çeyizin miktarını ödenen mehirle örf ve âdet belirlemektedir. Ayrıca Mâlikîler, kadının çeyiz hazırlama yükümlülüğünün olabilmesi için mehirin kendisine zifaktan önce altın, gümüş veya para olarak ödemesini de şart koşarlar. Mezhebin yaygın görüşü bu olmakla birlikte bazı Mâlikî fakihleri bunun uygulanagelen örf-ten başka bir dayanağı bulunmadığını da belirtmişlerdir (bk. Venşerîsî, VIII, 77).

Bugün müslüman toplumlarda köklü bir gelenek halini almış bulunan çeyiz uygulamasında aşırılıklara ve israfa kaçmak dinin gereklerinden biridir. İslâm dininin aşırılıkları ve israfı yasakladığı (el-A'râf 7/31), öte yandan evlenmeyi teşvik ettiği (Buhârî, "Nikâh", 51; Ebû Dâvûd, "Nikâh", 3) ve gerektiğinde demir

bir yüzüğün bile mehir olabileceğini kabul ederek (Buhârî, "Nikâh", 14) mehir masrafının evliliği engellememesini istediği göz önüne alınırsa çeyizde aşırılığa kaçmanın İslâm'a aykırı olduğu ortaya çıkar. Hz. Peygamber'in, kızı Fâtıma'ya evlenirken bir yatak, bir yastık, bir de su tulumu vermesi (İbn Mâce, "Zühd", 11), o günün sosyal şartlarının sonucu olduğu kadar çeyizde aşırılığa kaçmanın bir örneği olması bakımından da önemlidir.

Kurulacak yuva için gerekli hazırlıkları yerine getirmenin kocanın yükümlülüğünde olduğunu kabul eden Hanefîler'e göre hazırlanan çeyizin mülkiyeti de ona aittir. Ancak kadının çeyiz olarak getirdiği şeyler varsa bunlar kadına ait olacaktır. Aynı şekilde kadına babası tarafından bağışlanan çeyizin mülkiyeti de hibe hükümleri gereği kadındır. Çeyizin mülkiyeti konusunda kâim ile koca arasında ihtilâf çıkması ve iki tarafın da kendi lehine delil getirememesi durumunda yemin ettirilmek suretiyle her birinin kullandığı eşyanın kendisine ait olduğuna hükmedilir. Mâlikîler de bu konuda Hanefîler'le aynı görüştedirler. Şâfiîler'e göre ise karı veya kocadan birine aidiyeti ispat edilmeyen mallar genel olarak kimin kullandığı dikkate alınmaksızın ikisi arasında paylaşılır.

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-‘Arab, "chz" md.; Mustafavî, *et-Taḥkîk*, "chz" md.; *Kāmûs-ı Türkî*, "cihâz" md.; *Müsned*, I, 84, 93, 108; V, 73; VI, 366; Dârimî, "Menâsik", 34; Buhârî, "Nikâh", 14, 51; İbn Mâce, "Menâsik", 84, "Zühd", 11; Ebû Dâvûd, "Menâsik", 56, "Nikâh", 3, 27; Nesâî, "Nikâh", 81; Kâsânî, *Bedâ'î*, III, 308; İbn Cüzey, *el-Ḳavâninü'l-fıkhîyye*, Beyrut, ts. (Dârü'l-Kalem), s. 142; Venşerîsî, *el-Mi‘yârü'l-mu‘reb*, Beyrut 1401/1981, VIII, 77-78; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muḥtâr* (Kahire), III, 155 vd., 585 vd.; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-‘erba‘*, IV, 176-179; Sâlih el-Ezherî, *Cevâhirü'l-iklîl*, Beyrut, ts. (Dârü'l-Ma‘rife), I, 318; Ahmed es-Sâvî, *Bulḡatü's-sâlik li-akrabî'l-mesâlik*, Beyrut, ts. (Dârü'l-Fikr), I, 391; M. Ebû Zehre, *el-Aḥvâlü's-şahsiyye*, Kahire 1957, s. 227-231; Zühaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, VII, 311-314; Seyyid Sâbık, *Fıkhü's-sünne*, Beyrut 1391/1971, II, 167; Mustafa er-Râfî, *el-Aḥvâlü's-şahsiyye fi's-şer‘ati'l-İslâmiyye ve'l-ḳavâninü'l-Lübânîyye*, Beyrut 1403/1983, s. 96-97; A. S. Bazmee Ansari, "Is Dowry Obligatory?", *HI*, I/2 (1978), s. 78-84; *Mv.F*, X, 171; XVI, 166.



ABDÜLAZİM ED-DİB

Osmanlılar'da Çeyiz Âdeti. Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde Anadolu'da çeyiz geleneği yörelere göre değişmekle birlikte esasta büyük bir farklılık göstermemiştir. Selçuklular'da çeyiz eşyası için

de el işlemleri, özellikle nakış, dantel gibi şeyler başta gelir, mutfak eşyası olarak bakır kap kakak çok tutulurdu. Her gelinin şahsî eşyasını sakladığı bir çeyiz sandığı vardı. Çeyizlik halının bir yerinde dokuyanın bir tutam saçının, birkaç nazar boncuğunun veya değerli bir elbiseden kesilmiş bir parça kumaşın bulunması âdeti.

Osmanlılar döneminde de bu gelenek küçük bazı farklarla sürdü. Anadolu'nun birçok yöresinde seyirlik için çeyiz eşyasının sergilenmesi âdeti bugün hâlâ uygulanmaktadır. "Çeyiz yazma" denilen bu geleneğe göre gelin odasında sergilenen eşya düğün süresince gezilirdi. Çeyiz aynı zamanda kız ailesinin ekonomik durumunun bir göstergesiydi. Sergilenen eşya arasında iki hamam takımı, her biri onar adetten iki havlu takımı, işlemeli baş örtüleri, boncuklu, pullu hamam tülbentleri, krep ve oyali yemeniler, ipekten yapılmış saat, mühür ve para keseleri, damat için oyali gömlekler, donlar, mendiller ve işlemeli uçkurular, gelin için iç çamaşırları, iğnecilik, kaşık torbası, tarak kesesi, işlemeli tencere tutaçları, yatak çarşafı, işlemeli yastık örtü ve yüzleri, işlemeli sofrâ örtüsü, ayna, çuha ve boncuklarla işlenmiş süpürge ve boyalı farâş, kalaysız bakırdan mutfak kazanları ve tencereleri, sini, yemek tepsi, mangal, leğen, ibrik, hamam taşı, biri işlemeli tasmalı, oymalı, diğeri âdi iki çift nalın, çeşitli ayakkabı ve terlikler, gelin ve damat için kumaşlar, gelinin on beş gün boyunca her gün giyeceği elbiseler, gündelik ve yabanlık iki kürk veya manto bulunurdu.

Çeyizlik eşya yörelere göre değişiklik gösterebilirdi. Bazan tek veya sürü halinde çiftlik hayvanı, tarla, bahçe, ev veya araba, hatta XX. yüzyıl başlarına kadar varlıklı aileler tarafından hizmetçi de (halayık) çeyiz olarak verilebilirdi. Güneydoğu Anadolu'da kız tarafı bir oda takımı vermek zorundaydı. Hatay'da kız tarafı oğlan tarafından aldığı başlık parası tutarında çeyiz hazırlardı. Sivas ve Niğde'de çeyizin tamamına eski Türkler'de olduğu gibi "kalın", çeyizin götürülmesine de "kalın götürme" denirdi. Ünye ve dolaylarında kızın çeyizi arasında yatak odası veya mutfak takımı, hatta bazan ikisi birden bulunurdu. Yörükler'de ise mutfak eşyası damat tarafından temin edilirdi. Alacahöyük'te çeyiz götürülürken bir tosunun boynuzları çam dalları ve çiçeklerle süslenir, daha sonra bu tosun kızın babasına teslim edi-